

Universiteit
Leiden
The Netherlands

**LOCVS : herinnering en vergankelijkheid in de verbeelding van plaats :
van Italische domus naar artistiek environment**
Clevis, C.T.M.

Citation

Clevis, C. T. M. (2013, October 17). *LOCVS : herinnering en vergankelijkheid in de verbeelding van plaats : van Italische domus naar artistiek environment*. Uitgeverij de Buitenkant, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/21984>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/21984>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/21984> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Clevis, Krien

Title: Locvs : herinnering en vergankelijkheid in de verbeelding van plaats : van Italische domus naar artistiek environment

Issue Date: 2013-10-17

LOCVS

Herinnering en vergankelijkheid
in de verbeelding van plaats
*Van Italische domus naar
artistiek environment*

LOCVS

**Herinnering en vergankelijkheid
in de verbeelding van plaats**

*Van Italische domus naar
artistiek environment*

Krien Clevis

LOCVS

Herinnering en vergankelijkheid in de verbeelding van plaats

*Van Italische domus naar
artistiek environment*

	Voorwoord	9
	Inleiding	13
Halte -1	LOCULUS	21
	<i>Over de eeuwige plaats</i>	
Halte -2	GENIUS LOCI	39
	<i>Over de geest van de plaats</i>	
Halte -3	ARCADIË	69
	<i>Over de ideale plaats</i>	
Halte -4	PALIMPSEST	145
	<i>Over de betekende plaats</i>	
Halte -5	GLORIE	171
	<i>Over de laatste of nieuwe plaats</i>	
Appendix I	DIEPTEVLOER	191
Appendix II	TERMINI	209
	Noten	221
	Lijst van afbeeldingen	238
	Geraadpleegde literatuur	241
	Summary	243
	Curriculum Vitae	246
	Colofon	248

MIJN HUIS I

beton en roestend staal

muren van beton
een plaatstalen dak
de wanden als constante
het dak zo wisselend van kleur

geen garantie op het leven,
maar het weten van daarvoor,
gericht op erna

muren van beton,
een plaatstalen dak
de tijd nooit ontlopend
maar deelhebbend aan

o, ik wil zo oud worden als mijn huis

– Moniek Toebosch

VOORWOORD

Toen ik vier en een half jaar geleden aan mijn promotietraject begon, kon ik mij geen enkele voorstelling maken van wat mij te wachten stond. In mijn zevenentwintigjarige loopbaan als kunstenaar en curator heb ik wel vaker met het kunstenbijltje gehakt, tentoonstellingen gemaakt, grote projecten georganiseerd, opdrachten uitgevoerd, en al eerder voor diverse hete vuren gestaan. Maar dit was iets anders.

De eerdere projecten (*Domus Aeterna* (2000), *Het Eeuwige Lichaam* (2004), *CO-OPS* (2007), *Ophelia* (2009)) waren kortstondig van aard, variërend van een tot twee jaar. LOCVS daarentegen was een ruim vier jaar durend project met een specifieke focus op en onderzoek naar 'plaats'. Die focus lijkt het ronddolen uit te sluiten. Niets is echter minder waar. Het proces van oriënteren, (be)studeren, analyseren, zoeken, dwalen, verdwalen, (opnieuw) ontdekken, was onderdeel van mijn artistiek onderzoek, dat zijn beslag heeft gekregen in LOCVS. Het boek is een voorlopige stand van zaken. Het onderzoek gaat verder.

Ik ben met beeld opgegroeid. Mijn vader was architect. Ik hing als kind over zijn tekentafel en tekende de bewoners van zijn huizen. Was ik in een ander gezin opgegroeid, dan waren wellicht andere kwaliteiten beter ontwikkeld. Niet een bepaalde kunstvorm stond mij voor ogen, ik wilde beeldend kunstenaar worden, het beeld was voor mij het belangrijkste motief aan de hand waarvan ik de wereld ontdekte. Dat bracht mij vele jaren later op de weg van het artistiek onderzoek.

Artistiek onderzoek is onderzoek vanuit de kunsten naar en in de kunst. Het impliceert het onderzoek door de maker zelf naar het eigen werk, dat tot stand komt door vragen die je jezelf stelt en die voortkomen uit probleemstellingen (de ontwikkeling) van het eigen werk. Anders dan puur wetenschappelijk onderzoek komen deze vragen mede tot stand door te doen, te maken. Tastbaarheid, tactiliteit, vastpakken, aanraken zegt iets over de materialiteit van kunst. Artistiek onderzoek is denken door het materiaal, wat representeert het materiaal, maar ook: wat doet het materiaal, wat brengt het teweeg? Het materiaal representeert en is performatief tegelijkertijd. Artistiek onderzoek maakt materiële argumenten.

Het werk dat ik voor LOCVS in deze vier jaar heb geleverd was divers en soms moeilijk met elkaar te combineren. Het varieerde van het schrijven van een discursief reflexief gedeelte (het eigenlijke proefschrift dat hier als gedrukt boek voor u ligt) tot het vervaardigen van een nieuw kunstwerk, dat een meervoudige verschijningsvorm kreeg. Dit vooronderstelt dat je als kunstenaar maakt, doet, handelt, produceert en jezelf positioneert met de middelen van de kunst en als onderzoeker reflecteert, analyseert, ondervraagt en stelling neemt na zorgvuldig onderzoek. Het artistiek onderzoek, in de vorm van een PhD, is een spagaat tussen beide polen, dát je doet (de kunst

maakt) en wát je doet (het onderzoekswerk). Wie beide raakt en integreert, is geslaagd als artistiek onderzoeker, je staat letterlijk tussen beide velden en neemt tegelijkertijd in de synthese een nieuwe plaats in.

Feitelijk behelst het werk van het proefschrift een actie-reactie van maken en denken, kunst en reflectie, van wetenschap naar vertaling in beeld, en naar nieuw onderzoek van het beeld. Voor mij liepen al deze zaken gedurende het proces door elkaar en beïnvloedden, confronteerden en versterkten elkaar op een stimulerende wijze. Na een verblijf aan het Koninklijk Nederlands Instituut in Rome (KNIR), ben ik niet zelden daarna geheel opnieuw begonnen met schrijven. En zo was het maken van een foto op locatie, het resultaat van een langer bestudeerd plan voor die specifieke plek, en het was maar de vraag of de juiste tijd, materieel en techniek voor dat ene bepaalde moment van de fotoshoot bij elkaar zouden komen. Elk onderwerp vraagt zijn eigen tijd en specifieke toepassing in materiaal en techniek, en eist (derhalve) zijn eigen plaats op. Het ontwikkelen van de installatie was voor mij de perfecte deal om kunst, curatorschap en onderzoek met elkaar te verenigen. Het bepaalde de grondslagen en de methode van mijn artistiek onderzoek.

Al dit werk in mijn promotieproject had ik niet kunnen doen zonder de hulp van anderen. In eerdere projecten beleefde ik reeds de meerwaarde van samenwerking van verschillende partijen die opereren vanuit diverse invalshoeken en disciplines, hun eigen achtergrond en kennis. Niemand is een *homo universalis* die alle kennis en kunde in zichzelf verenigt. Ik geloof in een bron van faculteiten, die gevoed wordt door alle relevante partners die aan het project een bijdrage leveren en waaraan *for the time being* één persoon zich te goed mag doen.

Ook al hebben sommige samenwerkingspartners mij menigmaal verzekerd dat ook zijzelf hun intellectuele en artistieke voordeel hebben gedaan met mijn onderzoek, toch kan ik mij het resultaat van ruim vier jaar onderzoek niet voorstellen zonder hun niet aflatende steun. Een aantal van hen wil ik hier daarom persoonlijk bedanken. Dit zijn allereerst mijn promotoren Kitty Zijlmans, Peter Peters en Moniek Toebosch (†) voor het vertrouwen dat zij in mij gesteld hebben. Ik heb de vele gesprekken met hen uiterst waardevol, niet zelden confronterend, maar vooral stimulerend gevonden. Moniek was er voor mij tot op het laatste uur. Een *learning community* werd mij geboden en heb ik zelf gecreëerd; ervaringen met artistiek onderzoek werden uitgewisseld met de leden van De Kenniskring van het Lectoraat Autonomie en Openbaarheid in de Kunsten van de Zuyd Hogeschool Maastricht en met mijn collegae promovendi PhDArts van de Academie der Kunsten van de Universiteit Leiden, onder leiding van Janneke Wesseling en Frans de Ruiter, en niet te vergeten mijn studenten en collegae Autonome Beeldende Kunst van de Academy of Fine Arts & Design, Maastricht. Gedurende het promotietraject was ik daarnaast veelvuldig in gesprek met een aantal deskundigen, dat mij in de gekozen thematiek vanuit zijn diverse kennisdomeinen en disciplines op weg hielp en ondersteund heeft: dank aan Frank van Vree (UVA) en Arnold Witte (UVA), trouwe gesprekspartner vanaf het eerste uur. In het bijzonder dank aan Klaus Stefan Freyberger (wetenschappelijk directeur Deutsches Archäologisches Institut Rom, DAINST), met wie ik een paar

prachtige tochten ondernam en fascinerende uitwisselingen had op het gebied van kunst en archeologie, en niet te vergeten mijn goede vriend Joachim Blüher (directeur Villa Massimo, Deutsche Akademie Rom) voor zijn mentale ondersteuning. De directie, staf en medewerkers van het KNIR, met name directeur Gert-Jan Burgers en voormalig stafid Bert Treffers, wil ik bedanken voor de vele verblijven als bursaal, voor hun wetenschappelijke feedback en de verleende *permessi* die het mij mogelijk maakten de huizen boven- en ondergronds in Rome, Cerveteri, Pompeii en Ercolano (Herculaneum) te bezoeken en bestuderen. In het bijzonder dank ik Kees Peterse, die mij intensief begeleidde in Pompeii en Ercolano. Hun inzet en betrokkenheid hebben in belangrijke mate bijgedragen aan de totstandkoming van het proefschrift. Veel dank ben ik verschuldigd aan mijn steun en toeverlaat Rosita Wouda, sparring partner en redacteur van het boek. Door de samenwerking met haar heb ik met veel plezier en vertrouwen mijn promotietraject kunnen afronden.

Praktische steun mocht ik ontvangen van de Directie Noord/Zuidlijn, Amsterdam: Hoite Detmar (directeur omgeving en reizigers) en zijn medewerkers, met name Robert Kuijper (planner Diepe Stations), Boukje Witten (projectbegeleider Rokin/Vijzelgracht) en in het bijzonder Ries Jelier (senior civieltechnisch toezichthouder). Clevis-Kleinjans Architecten in Venlo ben ik dankbaar voor het ter beschikking stellen van de oude bestektekeningen van De Bocht, de vaklaboratoria Fotolab, Wilcovak en Riwi Collo Type, en grafisch ontwerper Peggy Osinga, voor hun geduld en nauwgezet werk, en het bestuur van Stichting In Principio (SIP) voor zijn wijze raad en financieel advies.

De (medemakers en) medewerkers die dit project in de Oude UB te Leiden mede tot stand hebben gebracht, wil ik graag bedanken: Rosalien van der Poel (chef kabinet Universiteit Leiden) en Ruurd Halbertsma (conservator afdeling Collecties en Onderzoek) voor de bruikleen van het Rijksmuseum van Oudheden. Voor de totstandkoming van de installatie dank ik Sjef Kwakman, architect (technisch ontwerp en begeleiding) en voor de uitvoering Dennis Buijs (Buijs Bouw, Volendam), voor het camera- en editing werk: Ernst Herstel (*Het huis dat zou zijn/The Once and Future House*) en Tim Rutten (editing *Moederhuis*, Jan van Eyck Academie, Maastricht), voor de 3D-Animatie: Jan van Staverden (Witteveen+Bos, Deventer) en de App: Chris van Aart (vU/2CoolMonkeys).

Ook een persoonlijk woord van dank voor Jeroen de Vroomen die mij terugbracht in mijn geboortehuis. Dank aan mijn moeder die onze geschiedenis deed herleven en mijn broer Mart, met wie ik vele herinneringen deelde, mijn tante Anneke, neef Ferry en nichten Kristel en Inky. Mijn vader wijlen Harrie Clevis is sinds mijn prille jeugd de motor van alles. De verschillende haltes zijn opgedragen aan hen, mijn dierbaren, levenden en overledenen, vrienden en familie.

Tenslotte wil ik Sjef bedanken voor zijn morele steun, zijn eindeloze geduld, en bemoedigende en kritische woorden, die mij geholpen hebben mijn promotietraject tot een goed einde te brengen. En Nina en Max die een aangenaam tegenwicht vormden voor al die jaren van intensieve concentratie op mijn artistiek onderzoek.

